

Opvoeding en de ontwikkeling van grandioos en kwetsbaar narcisme: Een overzicht

Eddie Brummelman en Sander C. E. Thomaes

SAMENVATTING

De basis van de narcistische persoonlijkheid wordt gelegd in de kindertijd. Dit artikel geeft een overzicht van empirisch onderzoek naar de opvoedingsfactoren die van invloed kunnen zijn op de ontwikkeling van narcisme – in het bijzonder van de grandioze en kwetsbare subtypes van narcisme. Onderzoek suggereert dat de ontwikkeling van beide subtypes kan worden bevorderd door enerzijds (excessieve) ouderlijke permissiviteit en anderzijds ouderlijke ‘overwaardering’ of juist koudheid en afwijzing. Beloninggevoelig temperament van het kind kan deze invloeden versterken. Daarnaast is gebleken dat de ontwikkeling van kwetsbaar (maar niet grandioos) narcisme kan worden gestimuleerd door ouderlijke psychologische controle. Strafgevoelig temperament van het kind kan deze invloed versterken. Cross-cultureel, prospectief longitudinaal onderzoek is nodig om de causaliteit en generaliseerbaarheid van deze verbanden vast te stellen. Narcisme is een groeiend probleem in de westerse samenleving, en we hopen dat kennis van de socialisatie van narcisme deze trend kan keren.

Inleiding

De bekoorlijke nimf Liriope bracht eens een knaapje ter wereld, zó schoon, dat het reeds bij zijn geboorte aller lieveling werd. Zij noemde hem Narcissus.

– Ovidius, *Gedaanteverwisselingen*

De term narcisme is gebaseerd op de mythe van Narcissus, een jonge man die wanhopig verliefd werd op de reflectie van zichzelf in het water. Narcissus was niet in staat zijn blik van zichzelf af te wenden, en kwijnde eenzaam weg aan de waterkant. In extreme vorm manifesteert narcisme zich in een narcistische persoonlijkheidsstoornis (American Psychiatric Association, 1994). In minder extreme vorm is narcisme een persoonlijkheidstrek waarop kinderen en volwassenen in de algemene populatie gra-

Bsc. E. Brummelman is student Social and Health Psychology aan de Universiteit Utrecht. E-mail: E.Brummelman@students.uu.nl.

Dr. S. C. E. Thomaes is universitair docent ontwikkelingspsychologie aan de Universiteit Utrecht.

duel van elkaar verschillen (Foster & Campbell, 2007; Thomaes, Stegge, Bushman, Olthof & Denissen, 2008). Als persoonlijkheidstrek wordt narcisme gekenmerkt door een onrealistisch positief, maar kwetsbaar zelfbeeld (Morf & Rhodewalt, 2001). Omdat dit zelfbeeld kwetsbaar is, hebben narcistische personen constante bevestiging en bewondering nodig van anderen. Narcisme wordt wel gezien als een vorm van ‘verslaving’ aan zelfwaardering, een constante hunkering naar bevestiging en bewondering (Baumeister & Vohs, 2001). Narcistische personen zijn niet per se tevreden met zichzelf als persoon, maar willen graag positief over zichzelf denken en door anderen worden bevestigd. Ze zijn vrijwel voortdurend op zoek naar aandacht en bewondering, en hebben tegelijk moeite om adequaat om te gaan met kritiek en afwijzing.

In de mythe wordt Narcissus’ leven pas vanaf het zestiende levensjaar beschreven, toen ‘men hem met evenveel recht kind als man kon noemen’, aldus Ovidius. Wat is er voor deze leeftijd gebeurd? Wat heeft ertoe bijgedragen dat hij zo gepreoccupeerd raakte met zichzelf? De basis voor de narcistische persoonlijkheid wordt vaak al in de kindertijd gelegd (Thomaes, Bushman, Orobio de Castro & Stegge, 2009), het moment waarop met name de ouders van invloed zijn op de ontwikkeling van persoonlijkheid (Laible & Thompson, 2007) en zelfbeeld (Harter, 1999). Dit suggereert dat opvoeding van invloed kan zijn op de ontwikkeling van narcisme. Bovendien wordt in klinische theorieën over de oorsprong van narcisme een belangrijke rol toegeschreven aan de opvoeding (o.a. Bardenstein, 2009; Kernberg, 1975; Kernberg, 1989; Kohut, 1971; Millon, 1969).

In lijn met deze aanname is herhaaldelijk aangetoond dat opvoeding zoals die door kinderen wordt ervaren, voorspellend is voor later narcisme. De precieze aard en sterkte van deze samenhang verschilt echter aanzienlijk in verschillende studies. Een waarschijnlijke oorzaak hiervan is dat doorgaans wordt verzuimd onderscheid te maken tussen de twee subtypes van narcisme – *grandioos en kwetsbaar narcisme* (zie Brummelman & Thomaes, 2009; Cain, Pincus & Ansell, 2008). Tot voor kort werd gedacht dat narcisme zonder uitzondering wordt gekenmerkt door een hoge zelfwaardering, een extraverte, charmante en arrogante houding, de wens om in het middelpunt van de aandacht te staan en de neiging om agressief te reageren op kritiek en afwijzing. Dit zijn echter kenmerken van grandioos narcisme (Bushman e.a., 2009; Dickinson & Pincus, 2003).

Kwetsbaar narcisme wordt ook gekenmerkt door excessieve zelfgerichtheid, maar daarnaast door een meer gematigde of zelfs lage zelfwaardering, een introverte en sociaal teruggetrokken houding, de wens om de ‘spotlights’ te vermijden en de neiging om met internaliserende emoties, zoals angst en schaamte, te reageren op kritiek en afwijzing (Dickinson & Pincus, 2003). Gezien deze verschillen in uitingvorm tussen grandioos en kwetsbaar narcisme, is het waarschijnlijk dat deze subtypes een andere oorsprong hebben in de opvoeding. Een duidelijk onderscheid tussen grandioos en kwetsbaar narcisme zou derhalve de inconsistenties in eerdere onderzoeksbevindingen kunnen opheffen.

In dit artikel geven we een overzicht van empirisch onderzoek naar opvoedingsfactoren die kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van narcisme, waarbij we grandioos en kwetsbaar narcisme van elkaar onderscheiden. We bespreken theorieën over de ontwikkeling en socialisatie van narcisme voor zover ze worden ondersteund door

empirisch onderzoek. Eerst bespreken we waarom kennis van de ontwikkeling en socialisatie van narcisme in onze ogen belangrijk is. Nadat we het onderscheid tussen grandioos en kwetsbaar narcisme hebben gedefinieerd, bespreken we de invloed van opvoeding op de ontwikkeling van deze subtypes van narcisme. Aansluitend bespreken we de rol van temperament in dit proces en geven we aan vanaf welke leeftijd narcisme tot uiting en tot ontwikkeling kan komen. Ten slotte bespreken we de bevindingen in de context van recente maatschappelijke ontwikkelingen en doen we suggesties voor vervolgonderzoek.

Is narcisme wenselijk?

Een zekere mate van narcisme is wenselijk, zo horen we vaak in onze omgeving en zo wordt soms ook gesteld in de literatuur (o.a. Derksen, 2007). Narcistische personen hebben een positief beeld van zichzelf, maken vaak een charmante eerste indruk en zijn assertief – kenmerken waarvan wordt gedacht dat ze persoonlijk welzijn en maatschappelijk succes kunnen bevorderen. Waarom zouden we dan niet allemaal narcistisch willen zijn? In de eerste plaats omdat narcisme niet wordt gekenmerkt door een robuust en stabiel, maar door een kwetsbaar en labiel zelfbeeld (Morf & Rhodewalt, 2001). Als dit zelfbeeld wordt bedreigd, zoals door kritiek of afwijzing, worden narcistische personen snel boos of agressief (Bushman & Baumeister, 1998; Bushman e.a., 2009; Thomaes, Bushman, Stegge & Olthof, 2008). De charmante eerste indruk, waarmee narcistische personen vele anderen voor zich weten te winnen, verandert al snel als blijkt dat ze sterk op zichzelf zijn gericht (Paulhus, 1998), afgunstig zijn en empathisch vermogen missen (Watson, Grisham, Trotter & Biderman, 1984). Bovendien blijft hun liefdesleven vaak beperkt tot kortdurende romantische relaties (Campbell & Foster, 2002) en lopen ze in hun relaties tegen problemen aan, vooral op het gebied van intimiteit (Akhtar, 2009). Daarnaast hebben narcistische personen een verhoogd risico op verslavingsgerelateerde problematiek, zoals overmatig drankgebruik (Luhtanen & Crocker, 2005) en pathologisch gokgedrag (Lakey, Rose, Campbell & Goodie, 2008).

Kortom, narcisme hangt samen met kenmerken die voor zowel de persoon zelf als zijn of haar omgeving nadelig zijn. Onderzoek naar de oorsprong van narcisme is daarmee niet alleen van fundamenteel-wetenschappelijk belang, maar draagt ook de belofte in zich om als basis te dienen voor de ontwikkeling van adequate preventie- en interventiestrategieën (Thomaes & Bushman, in druk).

Grandioos en kwetsbaar narcisme

De oorspronkelijk psychoanalytische observatie dat narcisme twee uitingsvormen heeft – grandioos en kwetsbaar narcisme (o.a. Gabbard, 1989; Rosenfeld, 1987) – wordt bevestigd door recent empirisch onderzoek (voor een overzicht, zie Cain e.a., 2008). Grandioos en kwetsbaar narcisme kunnen worden gezien als twee kanten van dezelfde munt, namelijk een onrealistisch positief, maar kwetsbaar zelfbeeld dat sterk

afhngt van de mening van anderen (Ronningstam, 2009). Het zijn twee onafhankelijke dimensies die naar voren komen in zowel de persoonlijkheidstrek narcisme (Wink, 1991) als de narcistische persoonlijkheidsstoornis (Pincus & Lukowitsky, 2010). Dit betekent dat kenmerken van zowel grandioos als kwetsbaar narcisme kunnen voorkomen in dezelfde persoon.

Zoals gezegd hebben de meeste studies naar de invloed van opvoeding op de ontwikkeling van narcisme verzuimd grandioos en kwetsbaar narcisme van elkaar te onderscheiden. Op basis van recent onderzoek kunnen de instrumenten die zijn gebruikt echter alsnog worden geclassificeerd als meting van grandioos dan wel kwetsbaar narcisme. Dit is wat wij hebben gedaan voor de huidige literatuurstudie (zie tabel 1 voor een overzicht). We hebben alle internationale publicaties van empirisch onderzoek naar het verband tussen opvoeding en narcisme van het kind opgenomen (allemaal gepubliceerd tussen 1996 en 2008), behalve studies die zich hebben beperkt tot specifieke kenmerken van narcisme, zoals gevoelens van superioriteit.

Tabel 1 Gebruikte instrumenten voor narcisme per besproken studie.

	Grandioos narcisme	Kwetsbaar narcisme
Ramsey, Watson, Biderman & Reeves (1996)	-. ¹	OMNI
Capron (2004)	NPI	-. ¹
Barry, Frick, Adler & Grafeman (2007)	NPI ²	-. ¹
Horton, Bleau & Drwecki (2006)	NPI	-. ¹
Miller & Campbell (2008)	NPI	PDQ-4+
Otway & Vignoles (2006)	NPI	HSNS

NPI = Narcissistic Personality Inventory; OMNI = O'Brien Multiphasic Narcissism Inventory; PDQ-4+ = Personality Diagnostic Questionnaire-4; HSNS = Hypersensitive Narcissism Scale.

¹ Het betreffende subtype van narcisme is niet gemeten. ² Deze studie heeft gebruikgemaakt van een versie van de NPI voor kinderen.

Om te beginnen wordt de meest gebruikte en gevalideerde vragenlijst om narcisme te meten, de *Narcissistic Personality Inventory* (NPI; Raskin & Terry, 1988), doorgaans gezien als meting van grandioos narcisme (Cain e.a., 2008). De *Hypersensitive Narcissism Scale* (HSNS; Hendin & Cheek, 1997) wordt daarentegen gezien als meting van kwetsbaar narcisme, ondersteund door het gegeven dat NPI en HSNS nauwelijks met elkaar samenhangen (Fossati e.a., 2009). De *Personality Diagnostic Questionnaire-4* (PDQ-4; Hylar, 1994) en de *O'Brien Multiphasic Narcissism Inventory* (OMNI; O'Brien, 1987) meten eveneens de meer kwetsbare kanten van de narcistische persoonlijkheid. Zo hangt de PDQ-4 samen met kenmerken als angst, verlegenheid en introversie (Miller & Campbell, 2008; Miller, Campbell, Pilkonis & Morse, 2008) en hangt de OMNI samen met kenmerken als hechtingsangst (Feintuch, 1999), schaamte en geringe zelfwaardering (Watson, Hickman & Morris, 1996).

Opvoeding en narcisme

Er bestaan verschillende theorieën over de socialisatie van narcisme (voor een overzicht, zie Ronningstam, 2005). In grote lijnen kunnen twee perspectieven worden onderscheiden. Enerzijds wordt gesuggereerd dat de ontwikkeling van narcisme wordt bevorderd door een opvoeding waarin ouders zeer weinig grenzen stellen, de wensen van het kind centraal stellen en het kind op rigide wijze uitzonderlijke talenten en kwaliteiten toeschrijven – kortom, een excessief permissieve opvoeding waarin het kind wordt ‘overgewaardeerd’ (o.a. Kernberg, 1989; Millon, 1969, 1981; Twenge & Campbell, 2009a). Anderzijds wordt gesuggereerd dat de ontwikkeling van narcisme wordt bevorderd door een opvoeding waarin ouders een koude en afwijzende houding aannemen tegenover het kind (o.a. Kernberg, 1975, 1980; Kohut, 1971, 1977).

Allereerst zijn er twee studies uitgevoerd die zich specifiek hebben gericht op een permissieve opvoedingsstijl (Capron, 2004; Ramsey, Watson, Biderman & Reeves, 1996), een opvoedingsstijl die het gedrag van het kind niet of nauwelijks aan banden legt (Maccoby & Martin, 1983). In beide studies is als kind ervaren opvoeding retrospectief vastgesteld onder studenten. Beide studies hebben aangetoond dat een permissieve opvoedingsstijl van de ouders is gerelateerd aan narcistische trekken van het kind. Meer specifiek werd kwetsbaar narcisme voorspeld door ouderlijke permissiviteit (Ramsey e.a., 1996), terwijl grandioos narcisme werd voorspeld door een kenmerk van permissiviteit, namelijk overmatige toegeeflijkheid (Capron, 2004), de neiging om voortdurend toe te geven aan de wensen van het kind. Hiernaast is een studie uitgevoerd naar grandioos narcisme onder kinderen in de late kindertijd en vroege adolescentie, waarin opvoedingsstijl werd gerapporteerd door zowel de kinderen als de ouders zelf (Barry, Frick, Adler & Grafeman, 2007). Deze studie heeft aangetoond dat een opvoeding gekenmerkt door onder meer overmatige permissiviteit, samenhangt met grandioos narcisme.

Deze studies bevestigen het idee dat een permissieve opvoedingsstijl de ontwikkeling van zowel grandioos als kwetsbaar narcisme kan bevorderen. In andere studies werd onderscheid gemaakt tussen twee basale dimensies die aan opvoedingsstijlen ten grondslag liggen, namelijk *ondersteuning* en *controle* (voor een beschrijving, zie Barber, Stolz & Olsen, 2005). Ondersteuning verwijst naar verzorgend en sensitief opvoedgedrag, zoals warmte. Controle verwijst naar regulerend en disciplinerend opvoedgedrag, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen gedragscontrole (controle over het gedrag van het kind, zoals het monitoren van zijn of haar activiteiten) en psychologische controle (intrusieve controle over de emotionele wereld van het kind, die tot uiting komt in het beperken, invalideren of manipuleren van zijn of haar gevoelens, zoals het induceren van schuldgevoelens).

In de eerste studie die zich op deze dimensies heeft gericht (Horton, Bleau & Drwecki, 2006) zijn de relaties getoetst tussen grandioos narcisme en op het moment zelf door participanten ervaren ouderlijke ondersteuning (geoperationaliseerd als ouderlijke warmte), gedragscontrole en psychologische controle. Dit is gedaan in twee afzonderlijke studentenpopulaties. In de eerste onderzoeksgroep was grandioos narcisme alleen gerelateerd aan warmte. De verwachte relatie met geringe gedragscontrole (een vorm van permissiviteit) bleek niet significant. Achteraf bleek echter dat het

merendeel van de participanten uitwonend was en derhalve niet meer onder directe controle van de ouders stond. Daarom werd een tweede onderzoek uitgevoerd onder enkel thuiswonende studenten. Dit leidde tot het verwachte resultaat; grandioos narcisme bleek gerelateerd aan zowel warmte als geringe gedragscontrole. Samengevat bevestigt deze studie het idee dat grandioos narcisme wordt bevorderd door een permissieve opvoeding.

In een tweede studie naar op het moment zelf door participanten ervaren ouderlijke ondersteuning en controle (Miller & Campbell, 2008) werd naast grandioos narcisme ook kwetsbaar narcisme gemeten. Grandioos narcisme bleek wederom gerelateerd aan geringe gedragscontrole. Kwetsbaar narcisme leek aanvankelijk gerelateerd te zijn aan meerdere opvoedingskenmerken, waaronder psychologische controle, weinig warmte en geringe gedragscontrole. Wanneer echter werd gekeken naar de unieke voorspellende waarde van deze opvoedingsfactoren, bleek alleen psychologische controle voorspellend te zijn voor kwetsbaar narcisme. Zowel grandioos als kwetsbaar narcisme wordt dus voorspeld door permissiviteit – dat wil zeggen, geringe ouderlijke controle over gedrag – maar alleen kwetsbaar narcisme wordt voorspeld door ouderlijke controle over de psychische en emotionele wereld van het kind. Deze bevindingen suggereren dat de ontwikkeling van kwetsbaar narcisme wordt bevorderd als ouders het kind in gedrag vrijlaten, maar desondanks in denken en voelen controleren.

Het hierboven besproken onderzoek onderstreept de invloed van ouderlijke controle op de ontwikkeling van narcisme, maar geeft geen inzicht in de rol van ouderlijke overwaardering en koudheid in deze ontwikkeling. Een retrospectieve studie onder jongvolwassenen (Otway & Vignoles, 2006) heeft deze lacune opgevuld door als kind ervaren ouderlijke overwaardering en koudheid te toetsen in relatie tot zowel grandioos als kwetsbaar narcisme. Overwaardering verwijst naar een neiging het kind op rigide wijze uitzonderlijke talenten en kwaliteiten toe te schrijven, terwijl koudheid verwijst naar een koude, afwijzende houding tegenover het kind.

De resultaten geven een interessant beeld. Beide vormen van narcisme werden namelijk voorspeld door zowel overwaardering als koudheid. Dit geeft aan dat twee zeer verschillende opvoedingsstijlen eenzelfde effect kunnen hebben op de ontwikkeling van narcisme. Benadrukt moet worden dat deze resultaten niet betekenen dat het geven van complimenten de ontwikkeling van narcisme kan bevorderen. Ze betekenen, meer specifiek, dat het rigide toeschrijven van uitzonderlijke talenten en kwaliteiten de ontwikkeling van narcisme kan bevorderen. Dit zou vooral kunnen gelden in de context van een koude opvoeding (Kernberg, 1975, 1998; Young & Flanagan, 1998), omdat hierin niet tegemoet wordt gekomen aan de emotionele behoeften van het kind.

Beide klassieke perspectieven op de socialisatie van narcisme vinden steun in empirisch onderzoek. De ontwikkeling van zowel grandioos als kwetsbaar narcisme kan worden bevorderd door ouderlijke permissiviteit, overwaardering en koudheid. Een excessief permissieve opvoeding kan kinderen het gevoel geven dat ze een speciale behandeling verdienen en in extreme gevallen zelfs de overtuiging wekken dat anderen zich behoren te schikken naar hun wensen en verlangens (Millon, 1969, 1981; Twenge & Campbell, 2009a). Ouderlijke overwaardering kan uiteenlopende gevolgen hebben. Enerzijds kan het de ontwikkeling van een onrealistisch positief zelfbeeld bevorderen,

een zelfbeeld dat weinig weerslag heeft in de realiteit en daarom kwetsbaar is voor feedback van anderen (Millon, 1969, 1981). Anderzijds kan het kinderen het gevoel geven dat ze niet onvoorwaardelijk, maar alleen om hun talenten, worden gewaardeerd (Assor, Roth & Deci, 2004; Young, Klosko & Weishaar, 2003). Dit laatste kan verklaren waarom narcistische personen zozeer bewondering nodig hebben om zich goed te voelen over zichzelf. Ten slotte, wanneer ouders – wellicht met perioden – koud en emotioneel afwezig zijn, zouden kinderen kunnen leren zichzelf op een voetstuk te plaatsen op momenten dat ze niet de positieve aandacht krijgen die ze verlangen (Young & Flanagan, 1998).

Hiernaast is gebleken dat de ontwikkeling van kwetsbaar, maar niet grandioos, narcisme kan worden gestimuleerd door ouderlijke psychologische controle. Deze intrusieve controle maakt het kind emotioneel afhankelijk van de ouder en ondermijnt daarmee de ontwikkeling van autonomie en een stevig gevoel van zelfverzekerdheid (Barber, 1996). Inderdaad, als kinderen onder voortdurende psychologische controle staan van hun ouders, kan hun inzicht in hun eigen emotionele wereld belemmerd raken en kunnen ze overgevoelig worden voor de gevoelens van anderen (Bleiberg, 1988; Munich & Munich, 2009). In tegenstelling tot grandioos narcisme, wordt kwetsbaar narcisme dan ook gekenmerkt door sociale overgevoeligheid, een constante gespitsheid op subtiele signalen die op afwijzing en kritiek zouden kunnen duiden (Gabbard, 1989). Het is daarom niet verwonderlijk dat personen met kwetsbaar narcistische trekken sociaal teruggetrokken zijn. Over het algemeen werkt psychologische controle internaliserende problematiek in de hand (Barber e.a., 2005), wat verklaart waarom kwetsbaar narcisme zich met name ‘onderhuids’ manifesteert.

Temperament als predispositie

Vooralsnog hebben we verbanden tussen opvoeding en narcisme besproken, zonder in aanmerking te nemen dat sommige kinderen kwetsbaarder zijn dan anderen voor de ontwikkeling van narcisme. Recent tweelingonderzoek heeft uitgewezen dat narcisme gedeeltelijk genetisch is bepaald (Vernon, Villani, Vickers & Harris, 2008). Dit ondersteunt het idee dat narcisme een basis heeft in temperament – het geheel aan vroeg optredende, biologisch bepaalde persoonskenmerken (Elliot & Trash, 2001). Inderdaad, er zijn empirische aanwijzingen dat grandioos narcisme wordt gekenmerkt door een beloninggevoelig (*high approach*) en strafongevoelig (*low avoidance*) temperament, terwijl kwetsbaar narcisme wordt gekenmerkt door een beloninggevoelig (*high approach*) en strafgevoelig (*high avoidance*) temperament (Thomaes e.a., 2009).

Beloning- en strafgevoelig temperament zijn twee onafhankelijke dimensies, die in meer of mindere mate kunnen voorkomen binnen dezelfde persoon (o.a. Rothbart, Ahadi & Evans, 2000). Beloninggevoelig temperament is een gegeneraliseerde gevoeligheid voor belonende stimuli (Elliot & Thrash, 2002). Kinderen met dit temperament zijn doorgaans impulsief en gericht op het behalen van belonende doelen, zoals sociale dominantie. Als ze deze doelen inderdaad behalen, ervaren ze sterk positieve emoties, maar als ze worden geremd in hun streven, worden ze snel boos of agressief (Carver & Harmon-Jones, 2009). Strafgevoelig temperament is daarentegen een gegenerali-

seerde gevoeligheid voor aversieve stimuli (Elliot & Thrash, 2002). Kinderen met dit temperament zijn doorgaans geremd en vermijden gevaren, zoals blootstelling aan sociale evaluatie. Als deze vermindering slaagt zijn ze opgelucht; anders ervaren ze angst (Carver & Harmon-Jones, 2009).

Zowel grandios als kwetsbaar narcisme lijken geworteld in beloninggevoelig temperament. Dit is echter duidelijker het geval voor grandios narcisme. Personen met grandios narcistische trekken gaan gevaren en uitdagingen niet uit de weg, hebben behoefte aan nieuwe stimulansen en blijven ondanks tegenslagen volhouden in hun streven naar belangrijke doelen (Fossati e.a., 2009). Als drie- en vierjarige werden ze bovendien veelal gezien als onafhankelijk, vijandig, impulsief, lichamelijk actief, tevreden met zichzelf en geneigd zichzelf in het middelpunt van de belangstelling te plaatsen (Carlson & Gjerde, 2009). De beloninggerichtheid is minder duidelijk bij personen met kwetsbaar narcistische trekken omdat zij strafgevoeliger zijn. Ondanks dat ze gericht zijn op het verkrijgen van beloning, zoals bevestiging en bewondering, schrikken ze vaker terug voor gevaar en uitdaging en geven relatief snel op in hun streven (Fossati e.a., 2009). Met andere woorden, hoewel ze beloning willen nastreven, laten ze dit vaak na uit angst om hierin te falen.

Hoe vertalen verschillen in temperament zich in de ontwikkeling en socialisatie van narcisme? In de kindertijd kan de persoonlijkheidsontwikkeling worden begrepen als de uitkomst van een samenspel tussen temperament van het kind enerzijds en opvoedgedrag van de ouders anderzijds (Bates & Pettit, 2007). Een beloninggevoelig temperament zou een basis kunnen leggen voor beide vormen van narcisme, die met name tot uiting komt als ouders permissief en overwaarderend zijn. Als een kind gevoelig is voor beloning, zou het immers gemakkelijk afhankelijk worden van vrijheid en bewondering – een afhankelijkheid die centraal staat in narcisme (Baumeister & Vohs, 2001). Daarentegen zou strafgevoelig temperament een specifieke dispositie voor de ontwikkeling van kwetsbaar narcisme kunnen vormen, die vooral tot uiting komt als ouders psychologisch controlerend zijn. Inderdaad, alleen als ouders psychologisch controlerend zijn, ontwikkelt een strafgevoelig temperament zich op latere leeftijd in angst, depressie (Pettit, Laird, Bates, Dodge & Criss, 2001) en sociale teruggetrokkenheid (Rubin, Burgess & Hastings, 2002), belangrijke internaliserende kenmerken van kwetsbaar narcisme (Wink, 1991).

Wanneer komt narcisme tot bloei?

Klinische observatie suggereert dat narcisme al in de kindertijd tot uitdrukking kan komen (American Psychiatric Association, 1994). Volgens sommigen zou een narcistische persoonlijkheidsstoornis zelfs al bij kinderen kunnen worden vastgesteld (Bardenstein, 2009; Kernberg, 1989). Desondanks zijn er nagenoeg geen empirische gegevens beschikbaar over de ontwikkeling van narcisme. Kennis over de normatieve zelfbeeldontwikkeling biedt echter aanknopingspunten (voor een uitgebreid overzicht, zie Harter, 1999).

De normatieve zelfbeeldontwikkeling suggereert dat individuele verschillen in narcisme vanaf ongeveer acht jaar duidelijk zichtbaar worden. Allereerst zijn kinderen

vanaf ongeveer deze leeftijd in staat tot globale zelfevaluaties ('Ik waardeer mezelf als persoon'), terwijl de zelfevaluaties van jongere kinderen zijn beperkt tot specifieke domeinen ('Ik kan goed voetballen'; Harter, 1990). Het is moeilijk voorstelbaar hoe narcisme tot uiting zou kunnen komen zonder dit vermogen tot zelfevaluatie. In de tweede plaats zijn kinderen vanaf acht jaar normaal gesproken het onrealistisch positieve zelfbeeld ontgroeid dat normatief is voor kinderen van jongere leeftijd (Marsh, Craven & Debus, 1998). In de derde plaats baseren kinderen vanaf deze leeftijd hun zelfevaluaties op de mening van anderen (Ruble & Frey, 1991). Deze afhankelijkheid van de mening van anderen is een centraal kenmerk van narcisme. In de vierde plaats raken kinderen rond ongeveer achtjarige leeftijd gemotiveerd om een positief zelfbeeld in stand te houden (Thomaes, Poorthuis & Nelemans, in druk). Deze motivatie is overmatig sterk aanwezig bij narcistische personen. Zoals gezegd wordt narcisme zelfs gezien als 'verslaving' aan zelfwaardering (Baumeister & Vohs, 2001). Ten slotte ontwikkelen zich vanaf achtjarige leeftijd kenmerken die gerelateerd zijn aan narcisme, zoals een sterke wens een positieve indruk te maken op anderen (Thomaes e.a., in druk). Kortom, individuele verschillen in narcisme manifesteren zich vermoedelijk vanaf ongeveer achtjarige leeftijd. Deze aanname wordt ondersteund door recent onderzoek (Thomaes e.a., 2008), waaruit is gebleken dat narcisme vanaf deze leeftijd goed gemeten kan worden en dezelfde kenmerken vertoont als narcisme onder volwassenen.

Hoewel narcisme pas vanaf het achtste jaar duidelijk zichtbaar wordt, komt het vermoedelijk al eerder tot ontwikkeling (Carlson & Gjerde, 2009; Thomaes e.a., 2009). Verschillende theorieën over de ontwikkeling van narcisme stellen dat een verstoring van de normale zelfbeeldontwikkeling in de vroege en middenkindertijd de basis voor narcisme zou kunnen leggen. In deze fase leren kinderen doorgaans positieve en negatieve zelfrepresentaties van elkaar te onderscheiden, wat de ontwikkeling van een realistisch zelfbeeld bevordert (Harter, 1999). Dit proces zou echter verstoord raken in een narcistische ontwikkeling, zodanig dat alleen positieve zelfrepresentaties worden geïntegreerd in het zelfbeeld (Kernberg, 1998). Zodoende zou een onrealistisch positief zelfbeeld kunnen ontstaan.

In deze vroege ontwikkelingsfase hebben ouders een belangrijke invloed op de zelfbeeldontwikkeling, een invloed die afneemt naarmate kinderen ouder worden, omdat leeftijdsgenoten en vrienden dan een steeds belangrijkere socialiserende rol gaan spelen (Harter, 1999). Opvoeding zou dus voornamelijk gedurende de vroege kindertijd van invloed kunnen zijn op de ontwikkeling van narcisme.

Opvoeding en de 'narcistische epidemie'

Er zijn aanwijzingen dat jongeren in de westerse wereld in de afgelopen dertig jaar narcistischer zijn geworden (Twenge, Konrath, Foster, Campbell & Bushman, 2008; Twenge & Foster, 2010), zozeer zelfs dat sommigen spreken van een 'narcistische epidemie' (Twenge & Campbell, 2009a). Jongeren hebben ook meer onrealistisch positieve verwachtingen van zichzelf, zien zichzelf vaker als 'bovengemiddeld intelligent' en zijn vaker 'volledig tevreden' met zichzelf (Twenge & Campbell, 2009b).

Veranderde opvoedingswaarden worden vaak aangedragen als verklaring voor deze toename in narcisme. Er wordt verondersteld dat opvoeders in de afgelopen decennia permissiever zijn geworden en dat ze het, in het kielzog van toenemende individualisering, steeds belangrijker zijn gaan vinden dat hun kinderen zich positief onderscheiden van anderen (Twenge, 2006; Twenge & Campbell, 2009a). Deze opvoedingswaarden hebben de generationele toename in narcisme in de hand gewerkt, zo wordt verondersteld (Twenge, Abebe & Campbell, 2010). Kortom, empirische evidentie is vooralsnog schaars, maar theoretici veronderstellen dat veranderende opvoedingswaarden en -praktijken een belangrijke rol kunnen hebben gespeeld bij de recente toename in narcisme.

Beperkingen en suggesties

Het besproken onderzoek en de daaraan verbonden conclusies vragen om enkele kanttekeningen. Zo kunnen retrospectieve onderzoeksmethoden van enkele besproken studies een vertekend beeld hebben gegeven, met name omdat narcistische personen geneigd zijn om kwetsende of ongewenste ervaringen selectief te herinneren of te rapporteren (Rhodewalt & Eddings, 2002). Longitudinaal, prospectief onderzoek waarbij gebruik wordt gemaakt van verschillende informatiebronnen (zelfrapportage, ouderrapportage, observaties) zou deze beperking voor een belangrijk deel kunnen ondervangen. Daarnaast moet worden opgemerkt dat de meeste participanten Amerikaans-Europese studenten waren, terwijl duidelijke verschillen bestaan in narcisme tussen leeftijden en culturen. Zo neemt narcisme af naarmate men ouder wordt en is men in individualistische culturen doorgaans narcistischer dan in collectivistische culturen (Foster, Campbell & Twenge, 2003). Om de generaliseerbaarheid van de huidige bevindingen aan te tonen is derhalve onderzoek vereist in andere culturen en leeftijdsgroepen.

Ten slotte moet worden benadrukt dat op basis van de gevonden correlatieve verbanden geen causale conclusies getrokken kunnen worden. Er zijn aanwijzingen in de literatuur dat de besproken opvoedingsstijlen en -kenmerken aanzetten tot de ontwikkeling van narcisme (niet vice versa), maar het is niet uitgesloten dat kinderlijk narcisme het opvoedgedrag van ouders beïnvloedt. De relatie tussen opvoeding en narcisme zou eveneens het resultaat kunnen zijn van een gedeelde onderliggende factor. Zo is het niet ondenkbaar dat dezelfde genen die ouders aanzetten tot specifiek opvoedgedrag kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van narcisme bij hun kinderen. Ook zou de huidige westerse cultuur, die niet zelden als individualistisch en narcistisch wordt bestempeld (Lasch, 1979; Twenge & Campbell, 2009a), zowel specifiek opvoedgedrag als de ontwikkeling van narcisme kunnen bevorderen. Deze mogelijkheden zijn vooralsnog niet empirisch getoetst.

De genoemde beperkingen vragen om crosscultureel, prospectief longitudinaal onderzoek waarin relevante kenmerken van de opvoeding en – zowel grandioos als kwetsbaar – narcisme vanaf jonge leeftijd herhaaldelijk worden vastgesteld. Bovendien dient in dit onderzoek de genetische basis van narcisme te worden getoetst.

Het is van belang dat toekomstige theorievorming en empirisch onderzoek zich niet

beperkt tot de invloed van ouders. In de meeste theorieën wordt een unidirectionele invloed van opvoeding op de ontwikkeling van kinderlijk narcisme verondersteld, maar meer complexe ontwikkelingspaden zijn denkbaar. Zou narcisme misschien specifiek opvoedgedrag van de ouders kunnen uitlokken, zoals permissiviteit? Nemen narcistische kinderen vaak een speciale positie in binnen het gezin, zoals de positie van enig kind? Wat is de rol die leeftijdsgenoten spelen bij de ontwikkeling van narcisme? Worden zij belangrijker naarmate kinderen ouder worden, zoals het geval is bij de zelfbeeldontwikkeling? Deze vragen verdienen aandacht in toekomstig onderzoek.

Conclusie

Narcisme is een groeiend probleem in de huidige westerse samenleving (Twenge e.a., 2008; Twenge & Foster, 2010). We hebben laten zien dat opvoeding een rol kan spelen bij de ontwikkeling van zowel grandioos als kwetsbaar narcisme. Deze rol kan het best worden begrepen in samenspel met het temperament van het kind. Kinderen met een beloninggevoelig temperament zijn mogelijk zeer vatbaar voor de invloed van opvoedingsstijlen die aanzetten tot de ontwikkeling van narcisme. Op basis van de huidige literatuur is een algemeen beeld te schetsen van de rol van opvoeding bij de ontwikkeling van narcisme, maar we zijn nog ver verwijderd van het meer gedetailleerde beeld dat noodzakelijk is.

Ovidius heeft Narcissus' eerste levensfasen onbeschreven gelaten, levensfasen waarin opvoeding een belangrijke rol speelt. Narcissus' eigenliefde en desinteresse voor anderen kunnen in de hand zijn gewerkt door een opvoeding waarin hij extreem veel vrijheid heeft gekregen en daarnaast op een voetstuk werd geplaatst of juist koud en afwijzend werd behandeld. We hopen met deze bijdrage een stimulans te geven aan theorievorming en empirisch onderzoek naar de ontwikkeling van narcisme, en de belangrijke rol die opvoeders daarbij kunnen spelen.

Literatuur

- Akhtar, S. (2009). Love, sex, and marriage in the setting of pathological narcissism. *Psychiatric Annals*, 39, 185-191.
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4e ed.). Washington, DC: auteur.
- Assor, A., Roth, G., & Deci, E. L. (2004). The emotional costs of parents' conditional regard: A self-determination theory. *Journal of Personality*, 72, 47-88.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.
- Barber, B. K., Stolz, H. E., & Olsen, J. A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method [Monografie]. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70(4), 1-137.
- Bardenstein, K. K. (2009). The cracked mirror: Features of narcissistic personality disorder in children. *Psychiatric Annals*, 39, 147-155.

- Barry, C. T., Frick, P. J., Adler, K. K., & Grafeman, S. J. (2007). The predictive utility of narcissism among children and adolescents: Evidence for a distinction between adaptive and maladaptive narcissism. *Journal of Child and Family Studies*, 16, 508-521.
- Bates, J. E., & Pettit, G. S. (2007). Temperament, parenting, and socialization. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Red.), *Handbook of socialization: Theory and research* (pp. 153-177). New York, NY: Guilford.
- Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2001). Narcissism as addiction to esteem. *Psychological Inquiry*, 12, 206-209.
- Brummelman, E., & Thomaes, S. (2009). Grandioos en kwetsbaar narcisme. *PsychoPraxis*, 11, 11-15.
- Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Bushman, B. J., Baumeister, R. F., Thomaes, S., Ryu, E., Begeer, S., & West, S. G. (2009). Looking again, and harder, for a link between low self-esteem and aggression. *Journal of Personality*, 77, 427-446.
- Bleiberg, E. (1988). Developmental pathogenesis of narcissistic disorders in children. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 52, 3-15.
- Cain, N. M., Pincus, A. L., & Ansell, E. B. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*, 28, 638-656.
- Campbell, W. K., & Foster, C. A. (2002). Narcissism and commitment in romantic relationships: An investment model analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 484-495.
- Capron, E. W. (2004). Types of pampering and the narcissistic personality trait. *Journal of Individual Psychology*, 60, 76-93.
- Carlson, K. S., & Gjerde, P. F. (2009). Preschool personality antecedents of narcissism in adolescence and young adulthood: A 20-year longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, 43, 570-578.
- Carver, C. S., & Harmon-Jones, E. (2009). Anger is an approach-related affect: Evidence and implications. *Psychological Bulletin*, 135, 183-204.
- Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur als gevolg van gewijzigde vroegkinderlijke condities*. Nijmegen: PEN Tests Publishers.
- Dickinson, K. A., & Pincus, A. L. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders*, 17, 188-207.
- Elliot, A. J., & Thrash, T. M. (2001). Narcissism and motivation. *Psychological Inquiry*, 12, 216-219.
- Elliot, A. J., & Thrash, T. M. (2002). Approach-avoidance motivation in personality: Approach and avoidance temperaments and goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 804-818.
- Feintuch, B. (1999). Adult attachment, narcissism, shame, and defensiveness [Samenvatting]. *Dissertation Abstracts International*, 59(10), 5575B.
- Fossati, A., Borroni, S., Grazioli, F., Dornetti, L., Marcassoli, I., Maffei, C., & Cheek, J. (2009). Tracking the hypersensitive dimension in narcissism: Reliability and validity of the Hypersensitive Narcissism Scale. *Personality and Mental Health*, 3, 235-247.
- Foster, J. D., & Campbell, W. K. (2007). Are there such things as "Narcissists" in social psychology? A taxometric analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Personality and Individual Differences*, 43, 1321-1332.
- Foster, J. D., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37, 469-486.
- Gabbard, G. O. (1989). Two subtypes of narcissistic personality disorder. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 53, 527-532.
- Harter, S. (1990). Causes, correlates and the functional role of global self-worth: A life-span perspective. In R.

- Sternberg & J. Kolligian, Jr. (Red.), *Competence considered* (pp. 67-98). New Haven, CT: Yale University Press.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York, NY: Guilford Press.
- Hendin, H. M., & Cheek, J. M. (1997). Assessing hypersensitive narcissism: A reexamination of Murray's Narcism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31, 588-599.
- Horton, R. S., Bleau, G., & Drwecki, B. (2006). Parenting Narcissus: What are the links between parenting and narcissism? *Journal of Personality*, 74, 345-376.
- Hyler, S. E. (1994). *Personality Diagnostic Questionnaire-4*. Interne publicatie. New York, NY: Columbia University.
- Kernberg, O. F. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York, NY: Jason Aronson.
- Kernberg, O. F. (1980). *Internal world and external reality*. New York, NY: Jason Aronson.
- Kernberg, O. F. (1998). Pathological narcissism and narcissistic personality disorder. In E. Ronningstam (Red.), *Disorders of narcissism: Diagnostic, clinical, and empirical implications* (pp. 29-52). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Kernberg, P. F. (1989). Narcissistic personality disorder in children. *The Psychiatric Clinics of North American*, 12, 671-694.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self*. New York, NY: International Universities Press.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York, NY: International Universities Press.
- Laible, D., & Thompson, R. A. (2007). Early socialization: A relationship perspective. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Red.), *Handbook of socialization: Theory and research* (pp. 181-207). New York, NY: Guilford.
- Lakey, C. E., Rose, P., Campbell, W. K., & Goodie, A. S. (2008). Probing the link between narcissism and gambling: The mediating role of judgment and decision-making biases. *Journal of Behavioral Decision Making*, 21, 113-137.
- Lasch, C. (1979). *The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectations*. New York, NY: Norton.
- Luhtanen, R. K., & Crocker, J. (2005). Alcohol use in college students: Effects of level of self-esteem, narcissism, and contingencies of self-worth. *Psychology of Addictive Behaviors*, 19, 99-103.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Serie Red.) & E. M. Hetherington (Vol. Red.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (4e ed., pp. 1-101). New York, NY: Wiley.
- Marsh, H. W., Craven, R. G., & Debus, R. L. (1998). Structure, stability, and development of young children's self-concepts: A multicohort-multioccasion study. *Child Development*, 69, 1030-1053.
- Miller, J. D., & Campbell, W. K. (2008). Comparing clinical and social-personality conceptualizations of narcissism. *Journal of Personality*, 76, 449-476.
- Miller, J. D., Campbell, W. K., Pilkonis, P. A., & Morse, J. Q. (2008). Assessment procedures for narcissistic personality disorder: A comparison of the Personality Diagnostic Questionnaire-4 and best-estimate clinical judgments. *Assessment*, 15, 483-492.
- Millon, T. (1969). *Modern psychopathology: A biosocial approach to maladaptive learning and functioning*. Philadelphia, PA: Saunders.
- Millon, T. (1981). *Disorders of personality: DSM-III, axis II*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177-196.
- Munich, R. L., & Munich, M. A. (2009). Overparenting and the narcissistic pursuit of attachment. *Psychiatric Annals*, 39, 227-235.

- O'Brien, M. L. (1987). Examining the dimensionality of pathological narcissism: Factor analysis and construct validity of the O'Brien Multiphasic Narcissism Inventory. *Psychological Reports*, *61*, 499-510.
- Otway, L. J., & Vignoles, V. L. (2006). Narcissism and childhood recollections: A quantitative test of psychoanalytic predictions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *32*, 104-116.
- Paulhus, D. L. (1998). Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait self-enhancement: A mixed blessing? *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*, 1197-1208.
- Pettit, G. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Criss, M. M. (2001). Antecedents and behavior-problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early childhood. *Child Development*, *72*, 583-598.
- Pincus, A. L., & Lukowitsky, M. R. (2010). Pathological narcissism and narcissistic personality disorder. *Annual Review of Clinical Psychology*, *6*, 421-446.
- Ramsey, A., Watson, P. J., Biderman, M. D., & Reeves, A. L. (1996). Self-reported narcissism and perceived parental permissiveness and authoritarianism. *The Journal of Genetic Psychology*, *157*, 227-238.
- Raskin, R., & Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, *54*, 890-902.
- Rhodewalt, F., & Eddings, S. K. (2002). Narcissus reflects: Memory distortion in response to ego-relevant feedback among high- and low-narcissistic men. *Journal of Research in Personality*, *36*, 97-116.
- Ronningstam, E. (2005). *Identifying and understanding the narcissistic personality*. New York, NY: Oxford University Press.
- Ronningstam, E. (2009). Narcissistic personality disorder: Facing DSM-V. *Psychiatric Annals*, *39*, 111-121.
- Rosenfeld, H. (1987). *Impasse and interpretation: Therapeutic and anti-therapeutic factors in the psychoanalytic treatment of psychotic, borderline, and neurotic patients*. New York, NY: Brunner-Routledge.
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., & Evans, D. E. (2000). Temperament and personality: Origins and outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *78*, 122-135.
- Rubin, K. H., Burgess, K. B., & Hastings, P. D. (2002). Stability and social-behavioral consequences of toddlers' inhibited temperament and parenting behaviors. *Child Development*, *73*, 483-495.
- Ruble, D. N., & Frey, K. S. (1991). Changing patterns of comparative behavior as skills are acquired: A functional model of self-evaluation. In J. Suls & T. A. Wills (Red.), *Social comparison: Contemporary theory and research* (pp. 70-112). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Thomaes, S., & Bushman, B. J. (in druk). Treating Narcissus: A basic research perspective. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Red.), *Handbook of narcissism and narcissistic personality disorder*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Thomaes, S., Bushman, B. J., Stegge, H., & Olthof, T. (2008). Trumping shame by blasts of noise: Narcissism, self-esteem, shame, and aggression in young adolescents. *Child Development*, *79*, 1792-1801.
- Thomaes, S., Poorthuis, A., & Nelemans, S. (in druk). Self-esteem. In B. Brown & M. Prinstein (Red.), *Encyclopedia of adolescence*. Oxford, Engeland: Elsevier.
- Thomaes, S., Stegge, H., Bushman, B. J., Olthof, T., & Denissen, J. (2008). Development and validation of the Childhood Narcissism Scale. *Journal of Personality Assessment*, *90*, 382-391.
- Thomaes, S., Bushman, B. J., Orobio de Castro, B., & Stegge, H. (2009). What makes narcissists bloom? A framework for research on the etiology and development of narcissism. *Development and Psychopathology*, *21*, 1233-1247.
- Twenge, J. M. (2006). *Generation me: Why today's young Americans are more confident, assertive, entitled – and more miserable than ever before*. New York, NY: Free Press.
- Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009a). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. New York, NY: Free Press.
- Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009b). Increases in positive self-views among high school students: Birth-

- cohort changes in anticipated performance, self-satisfaction, self-liking, and self-competence. *Psychological Science*, 19, 1082-1086.
- Twenge, J. M., & Foster, J. D. (2010). Birth cohort increases in narcissistic personality traits among American college students, 1982-2009. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 99-106.
- Twenge, J. M., Abebe, E. M., & Campbell, W. K. (2010). Fitting in or standing out: Trends in American parents' choices for children's names, 1880-2007. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 19-25.
- Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Campbell, W. K., & Bushman, B. J. (2008). Egos inflating over time: A cross-temporal meta-analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality*, 76, 875-902.
- Vernon, P. A., Villani, V. C., Vickers, L. C., & Harris, J. A. (2008). A behavioral genetic investigation of the Dark Triad and the Big Five. *Personality and Individual Differences*, 44, 445-452.
- Watson, P. J., Grisham, S. O., Trotter, M. V., & Biderman, M. D. (1984). Narcissism and empathy: Validity evidence for the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 48, 301-305.
- Watson, P. J., Hickman, S. E., & Morris, R. J. (1996). Self-reported narcissism and shame: Testing the defensive self-esteem and continuum hypotheses. *Personality and Individual Differences*, 21, 253-259.
- Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 590-597.
- Young, J., & Flanagan, C. (1998). Schema-focused therapy for narcissistic patients. In E. Ronningstam (Red.), *Disorders of narcissism: Diagnostic, clinical, and empirical implications* (pp. 239-268). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York, NY: Guilford Press.